

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2018

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2018

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2019

Redaktion: Caroline E. Larsen og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels Provstgaard sammen med sin fuglesamling. Fotoet fik Ringkøbing-Skjern Museum i forbindelse med istandsættelse og genåbning af Provstgaards Hus. Læs mere om Provstgaards Hus på side 76 og 84.

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne, Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 260g

Tryk: PE Offset, Varde

ISBN 978-87-93713-09-3

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til endnu en udgave af *opdatering*, den fælles årbog for Ringkøbing-Skjern Museum og Vardemuseerne. Årbogen er som altid et forsøg på at fastholde noget af alt det, som er sket på de to museer i det forløbne år. Nogle år har vi prøvet at lægge et tema for årbogen. For det meste er den eneste røde tråd dog de enkelte skribenters lyst til at fortælle om deres opdagelser og oplevelser, om fund og fortidsminder og om dramatiske, stille, rørende eller overraskende historier, der dukker ud af museumsarbejdet. Og fortællelysten er heldigvis stor på de to museer. Så derfor kommer vi også i år vidt omkring. Fra arkæologiske detektorfund over Ringkøbings middelalder og lensaflysningen i Vestjylland og historier om de tyske flygtninge i Danmark efter Anden Verdenskrig til restaureringen og genåbningen af Provstgaardens Hus i Skjern Enge og børns oplevelser i Tirpitz. For ikke at glemme beretningerne fra museumsforeningerne og oversigten over de arkæologiske

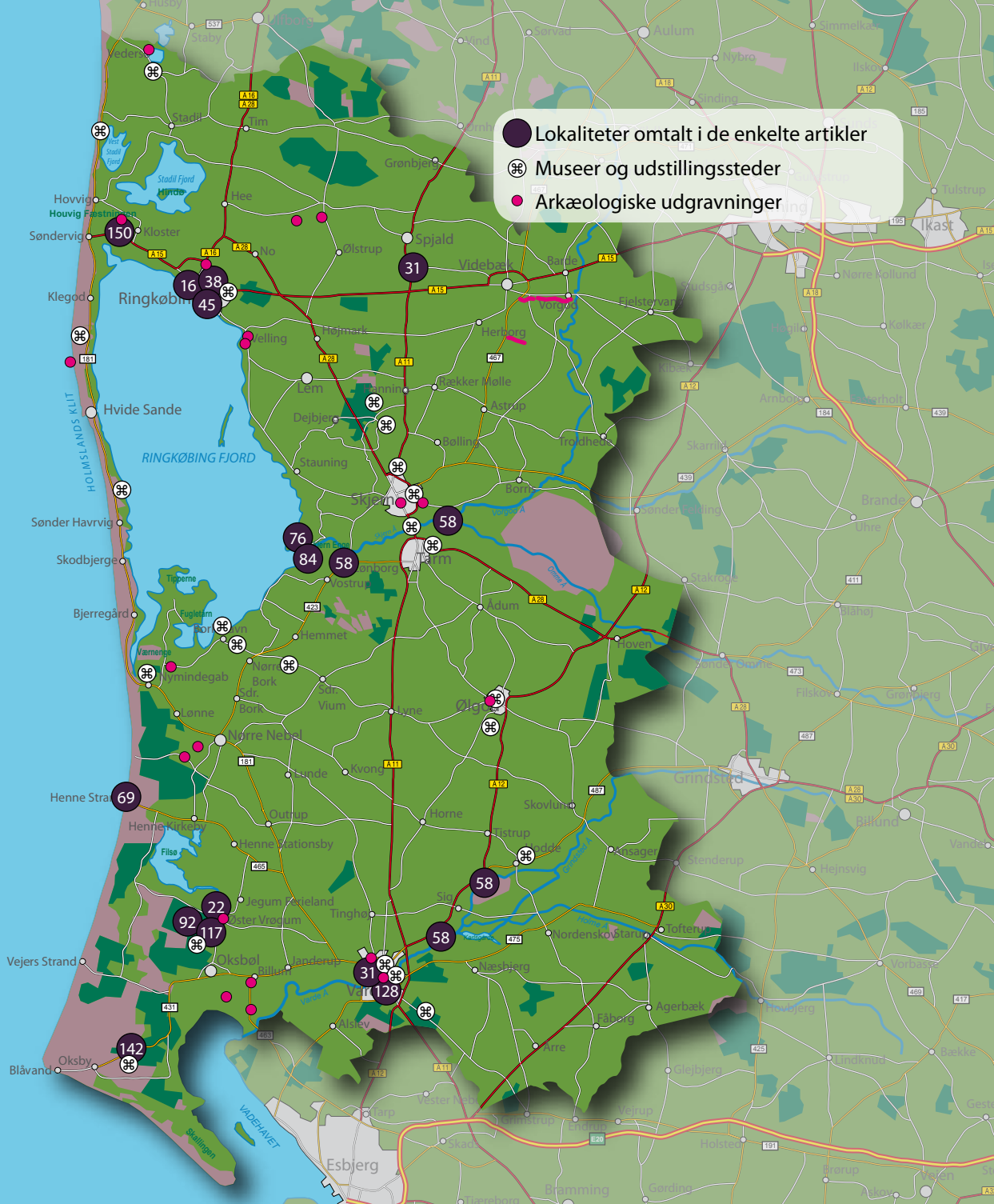
udgravninger i løbet af året. Man fornemmer forhåbentlig både bredden og det store omfang af det arbejde, de to museers medarbejdere har præsteret – igen.

Med til travlheden hører, at begge museer – trods den rekordvarme sommer – satte besøgsrekord. For første gang nogen sinde nåede vi nu meget tæt på 500.000 gæster til sammen.

Midt i denne på alle måder rekordsommer valgte Kim Clausen at træde tilbage efter 43 år som direktør for Ringkøbing-Skjern Museum. Da Kim Clausen i 1975 kom til det lille Skjern Museum, holdt han det søndagsåbent for i alt 300 gæster det første år. Inden han gik af som direktør for det fusionerede Ringkøbing-Skjern Museum rundede gæstetallet 216.000 på 14 besøgssteder. Det er umuligt at nævne alle meritterne gennem så mange års museumsvirke, ligesom en enkelt årbog som denne på ingen måde kan rumme et helt års arbejde på de to vestjyske museer.

God læselyst

Mette Bjerrum Jensen og Claus Kjeld Jensen

● Lokaliteter omtalt i de enkelte artikler

☒ Museer og udstillingssteder

● Arkæologiske udgravninger

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Karen fik genoplivet det lokalhistoriske arkiv
Af Annette Holm
- 19** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul Krogh Jørgensen
- 22** Landskabet fortæller
Af Karen Bjelke Fisker & Stina Trolldoft Andresen
- 31** Den magiske middelalder
Af Rachel Facius Andersen
- 38** Arkæologiske spor fra det ældste Ringkøbing
Af Jens Aarup Jensen
- 45** Grønnegade i gamle fotografier
Af Christian Ringskou
- 58** Lensaflysningen i Vestjylland
Af Mikael Frausing
- 69** Epervier – en vestjysk stranding
Af Lene Nygaard Hansen
- 76** Brødrene i Provstgaards Hus
Af Caroline E. Larsen
- 84** Provstgaards Hus – bygningshistorie og istandsættelse
Af Steffen M. Søndergaard, arkitekt MAA
- 92** At vinde freden – mellem nazisme og demokrati
Af John V. Jensen
- 117** Frygten for de tyske kvinder
Af Maria Nygaard Madsen
- 128** Blåt til inspiration
Af John V. Jensen
- 142** Who let the kids out?
Af Pernille Ø. Sørensen
- 150** Danmarks største dronfoto
Af Torben Egeberg
- 156** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 176** Tidstavle

Provstgaards Hus

– bygningshistorie og istandsættelse

Af Steffen M. Søndergaard, arkitekt MAA

Provstgaards Hus er opført ca. 1920 på den lille ø Ternholm i Skjern Ås delta, hvor brødrene Provstgaard, der levede af jagt og fiskeri, boede frem til midten af 1930'erne. I betragtning af brødrenes håndsnilde må huset anses for at være stort set selvbygget.

Indretning og udvidelse

Provstgaards Hus er resultatet af et udviklingsforløb med en række ændringer, der afspejler løbende tilpasning til skiftende behov. Det oprindelige beboelseshus er opdelt

på langs og har i den ene side et køkken- og opholdsrum i bygningens fulde længde, men rummet kan med en fire-delt foldevæg opdeles, således at ca. en tredjedel kan blive et særskilt rum. På den anden side af hovedskilleveggen er der et værkstedsrum, som udefra er tilgængeligt via en tofløjet port. Ved siden af dette er der en forstue, og på den anden side af forstuen er der et køkken, som må være blevet indrettet i forbindelse med forlængelsen med tre fag med større husdybde end de øvrige. Efter forlængelsen har huset derfor to skorstene. Forlængelsen rummer i øvrigt to beboelsesrum, hvoraf det ene har ådrede fyldningsdøre

En af de ældste fotooptagelser af Provstgaards Hus – eller snarere huse – for ud over det strå-tækte beboelseshus og "den pæne stue" med det tagpapdækkede pyramidetag ses også et skur foran sidstnævnte. Beboelseshuset ses her i den oprindelige, kortere udgave med kun én skorsten, og på "den pæne stue" ses, at den lille pyramide, der kroner selve taget, er åbnet og derfor må være en sidehængt ventilationslem.

Arealet, som Provstgaards Hus ligger på, var tidligere en lille ø eller holm i Skjern Ås delta, og var derfor kun tilgængelig i båd. Den "faste" forbindelse var den lille trækfærge, som ses her. På dette billede er beboelseshuset blevet forlænget og har nu to skorsten, og man aner vinduet i den nye nordgavl. Desuden ser det ud som om "den pæne stue" er kommet lidt nærmere beboelseshuset.

og dørindfatninger samt kakkellovn, og tilstedeværelsen af to køkkener må tages som udtryk for, at huset på dette tidspunkt har rummet to boliger. Det oprindelige køkkens komfur og den tilhørende røgeovn er begge intakte. Det sekundære køkkens komfur er derimod afløst af en brændeovn, men rummet har bevaret sin trævask under en klap i køkkenbordet. Afløbsristen er et huller stykke zink, og under en lem i gulvet er der et naturligt, forsænket køleskab med frasætningsplads på nogle mursten, der hæver madvarerne op over grundvandsspejlet.

Konstruktion

Beboelseshuset er opført som en spinkel træskeletkonstruktion, der tværafstives med få og klejne, indvendige kopbånd/skråstivere samt med bræddewæggens og lofternes skivevirkning. En minimalkonstruktion i et åbent,

stormudsat landskab – men åbenbart det nødvendige minimum. Ydervæggene er på indersiden beklædt med tynde, smalle brædder og på ydersiden med galvaniserede pandeplader. Mellemlummet mellem de to beklædninger har været isoleret med tørt græs, men optages i øvrigt flere steder af indbyggede skabe til bl.a. brødrenes Provstgaards skydevåben. Det kan undre, at taget ikke også er dækket med pandeplader, der vandt frem som billigere og mere brandsikre afløsere for stråtag i første halvdel af 1900-tallet. Men måske har der i loftrummet været behov for stråtagets funktion som temperaturregulator.

"Den pæne stue"

Allerede inden forlængelsen af beboelseshuset eksisterede imidlertid "den pæne stue", som er et næsten kvadratisk hus, hvis vægge er udført som beboelseshusets, men som

Her er "den pæne stue" kommet om på beboelseshusets anden side og er blevet sammenbygget med det via en lille mellembygning, hvis åbne yderdør tydeligt ses. Det ser ud som om pandepladebeklædningen står umalet, dvs. med den galvaniserede overflade. Det er uvist, hvad den lille udbygning på beboelseshusets langside rummer, men det kunne jo være et lokum.

i modsætning til dette har et lavt, tagpapdækket pyramide-tag, der krones af en lille, ekstra pyramide, som har været en sidehængt ventilationslem. Spærene, der må være samlet omkring en tømmerkarm for ventilationsåbningen, afsluttes med udsvejfede ender under det lille tagudhæng. "Den pæne stue" fremstår med sin hovedform som en strammere og mere raffineret bygning end beboelseshuset, måske som en udstillingsbygning, idet brødrene her præsenterede udstoppede eksemplarer af områdets fugle i selvfremstillede monterer. "Den pæne stue" må fra første færd have været uopvarmet, da der ikke ses skorsten på de ældste fotografier. På et af de gamle fotos ses dog et langt rør, måske et kakkellovnsrør. I den ene side har "den pæne stue" et karnapvindue samt et vindue i den modsatte side, hvorved der er opnået et bedre dagslysindfald end i de øvrige rum.

Tilstand

Da planlægningen af den gennemførte istandsættelse blev indledt i 2012, fremstod både beboelseshuset og "den pæne stue" forholdsvis uspolerede, men i teknisk dårlig stand: Ydervæggens galvaniserede pandeplader fra Wolverhampton Corrugated Iron Co Ltd med varemærket Emu Brand var på dette tidspunkt ca. 100 år gamle og for længst begyndt at ruste, og en grågul malerbehandling hæmmede ikke rusten. Når man løsrede pandepladerne, viste træskelettets nederste dele sig mange steder at være i ekstremt dårlig stand, lige som der i det murede fundament var adskillige partier med frostskaar og løse sten. Vinduer og døre var – bortset fra beboelseshusets yderdør – de oprindelige, men trængte til istandsættelse. Stråtaget var for længst afløst af eternitplader, men nogenlunde tæt, og

Her ses et udsnit af ydervæggen efter fjernelse af de gamle pandeplader. For oven til højre ses det oprindelige isoleringsmateriale: tørt græs. For neden ses defekte stolpeender, og det vandrette stykke tømmer, de har stået på, er nærmest formuldet. Det nederste af den indvendige beklædning mangler nogle steder, og stenene i den murede sokkel er løse. Kun vinduesrammen er istandsat. Foto: Poul K. Hersbøll, 2018.

Dokumentationen for sammenbygningen. På billedet til venstre ses, hvor en pandepladelukkelse i nordgavlen markerer dørens placering. På foto til højre ses den bevarede dør bag pandepladen. Fotos: Steffen M. Søndergaard, marts 2017.

de oprindelige, slanke skorstenspiber var afløst af lave, kasseformede. Inddækningen omkring den ene skorstenspibe var dog defekt, og utætheden havde resulteret i rådskader i både loft og gulv nedenunder, men også andre steder var gulvbrædderne møre. "Den pæne stue" og mellembygningen var flyttet længere væk, og for enden af mellembygningen var der tilføjet et primitivt skur, hvor der var opstillet et par tørklosetter. Der var hverken indlagt vand eller strøm.

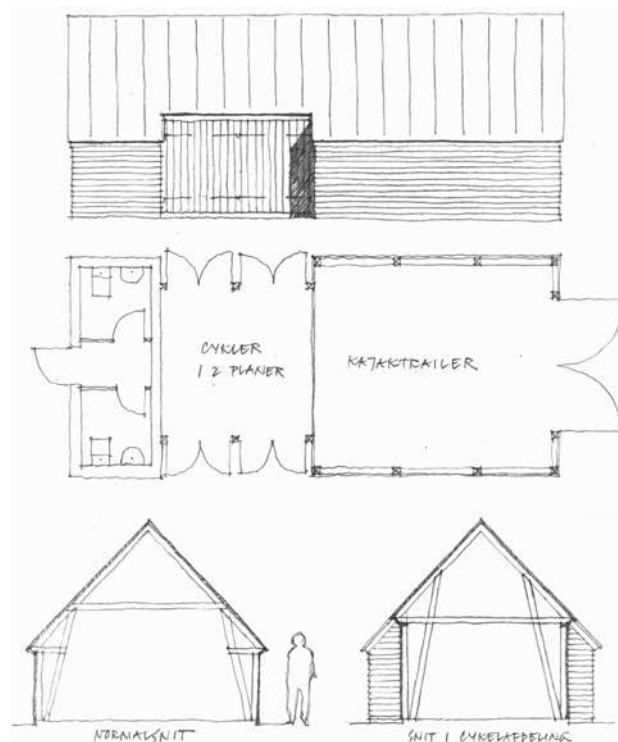
Selv om beboelseshusets komfurovarmede køkken ved flere lejligheder udgjorde en stemningsfuld ramme om naturvejledning med flagermuslygter samt levende lys som lyskilder efter mørkets frembrud, var manglen på vand og ordentlige toiletforhold en alvorlig hindring for at udnytte stedets og bygningernes oplevelses- og formidlingspotentiale i det kulturhistoriske projekt, der er under udvikling og etablering i området.

Overvejelser om supplerende bygning

Når museumsgæsterne skal færdes i området, anvendes både cykler og kanoer, men der manglede et sted, hvor de kunne opbevares under tag og i aflåste rum. Derfor omfattede det første istandsættelsesforslag også en nybygning med to toiletter samt plads til cykler og kanoer. For ikke at virke påtrængende i relation til den bevaringsværdige bebyggelse, var nybygningen udformet med meget lave ydervægge og var desuden tænkt placeret langs grundens nordskel, hvor den i nogen grad ville kunne sløres af den eksisterende bevoksning. Desværre viste det sig, at det på dette tidspunkt end ikke var muligt at skaffe de nødvendige midler til istandsættelse af beboelseshuset og "den pæne stue", og forslaget om endnu en bygning måtte derfor helt opgives, hvorefter projektet hvilede indtil 2017.

Den valgte løsning og dens gennemførelse

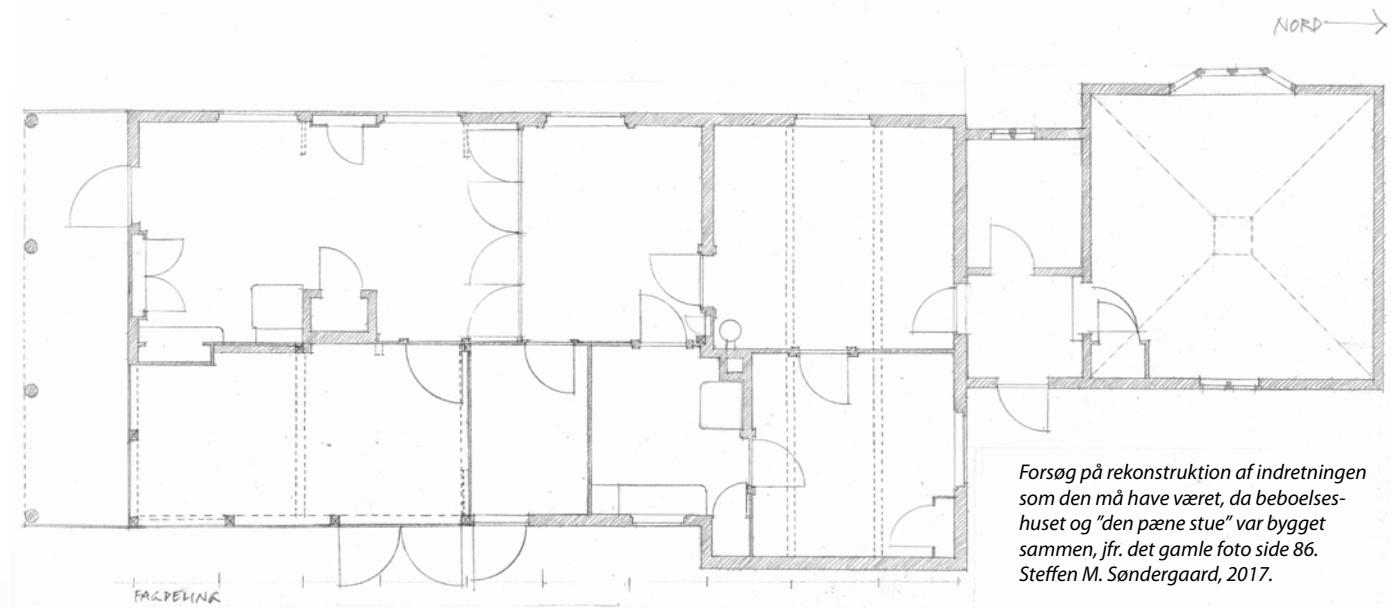
Der er næppe grund til at redegøre for de mange overvejelser mht., hvordan opgaven kunne løses inden for et

Skitseforslag til nybygning med toiletter samt cykel- og kajakdepot.
Steffen M. Søndergaard, nov. 2012.

skrabet budget, men i marts 2017 prøvede jeg at rekonstruere planen i beboelseshuset og "den pæne stue" på baggrund af et af de gamle fotos og mine egne opmålinger fra 2012. Ved et efterfølgende møde på stedet med Ringkøbing-Skjern Museum var der tilslutning til at stille mod en retablering af denne fase i udviklingshistorien – og så indrette toilet m.v. i mellembygningen. Og det er denne løsning, der så at sige samler alle funktioner "under samme tag", som nu er gennemført med økonomisk bistand fra mange sider. Cykler og kanoer må så finde plads uden for matriklen.

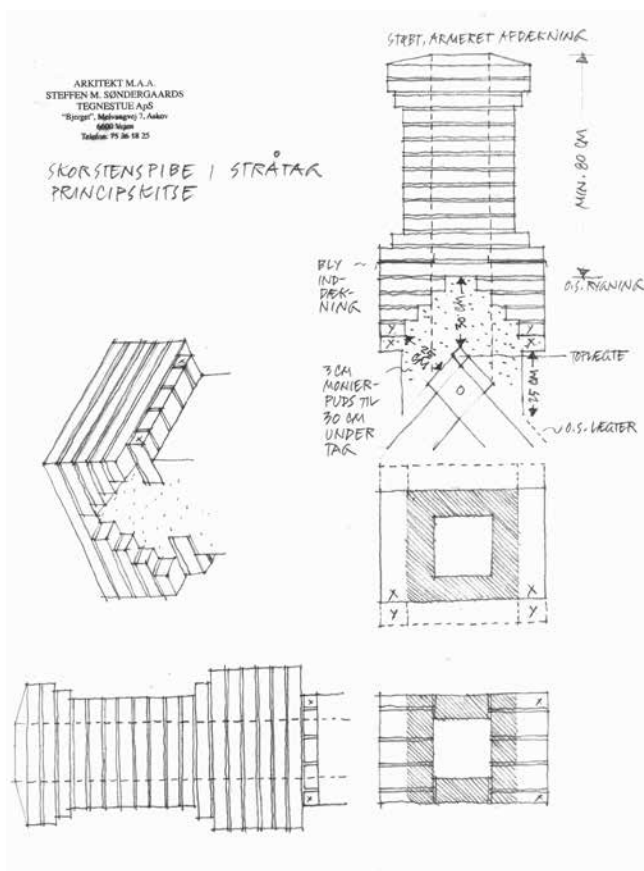

*Da planlægningen af den nu gennemførte
istandsættelse blev indledt i 2012, var "den pæne
stue" flyttet længere væk, incl. mellembygningen,
og der var tilføjet et primitivt skur med halvtag.
Foto: Steffen M. Søndergaard, nov. 2012.*

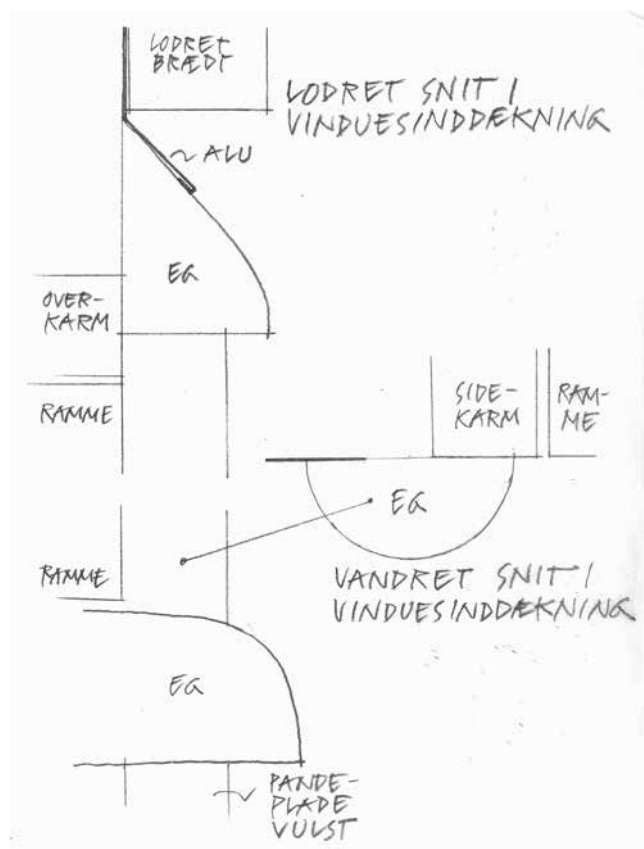
Der skal afslutningsvis dvæles lidt ved den gennemførte istandsættelse. Fornyelse i forbindelse med retablering har naturligvis været uundgåelig: Pandepladebeklædningen har måttet fornyes lige som skorstenspiberne, og størstedelen af mellembygningen er ny. Men herudover har arbejdet haft karakter af egentlig restaurering: Vinduerne, porten og dørene, som i høj grad er med til at karakterisere

bygningerne, er alle istandsat og dermed bevarede, inkl. Provstgaardske detaljer som fx de små cirkulære ruder øverst i portfløjene. Det samme gælder overflader og rumudstyr inde i de to gamle bygninger. Trods installation af vand, varme og wc fremstår Provstgaards Hus derfor i høj grad som en autentisk ramme om brødrene og deres families liv på stedet for ca. 100 år siden.

Steffen M. Søndergaard kan kontaktes på sms.ark@hotmail.com

Skorstenspipe i stråtak. Steffen M. Søndergaard, 2018.

Skitse vedr. vinduesinddækning. Steffen M. Søndergaard, 2013.

*Oprindeligt vindue i beboelseshus.
Foto: Steffen M. Søndergaard, nov. 2012.*

*Oprindeligt vindue i beboelseshus efter istandsættelse:
Den tophængte vinduesramme er istandsat. Underkarmen
har fået ny falsnakke af eg, og inddækningen af hhv.
overkarm og sidekarme er udført med eg. Foto: Steffen M.
Søndergaard, jan. 2019.*

*Det færdigrenoverede hus.
Foto: Steffen M. Søndergaard, 2019.*